

ses per diversos dialectes d'oïl. També trobem anquilosades fases evolutives del fonetisme, com l'estabilitat del diftong *we*, abans de passar a *wa*: *nwe* 'negre' 286 (< *noir*), *pawes* 'parròquia' 236 (< *paroisse*); o estadis semàntics propis del francès antic (*nouri* «élever» 90 < *nourrir*). Els processos d'adaptació fonètica també són interessants, com la substitució [ü] > [i]: *watí* 245 (< *voiture*), que recorda la dificultat d'articulació d'aquest fonema per part de parlants iberoromànics (present fins en manlleus com *piti-miní* ← fr. *petit menu*); o reduccions com *tigut* 268 (< *petite goutte*), fr. *un tant soit peu*.

La comparació amb alguns elements del català és prou il·lustrativa: l'assimilació a la palatal en *chimen* (< *chemin*) (com en català dial. *ximenea* 'xemeneia'); el procés semàntic de creació de sinònims de 'molt' 91 i 262: *paket*, *anpil* (< *en pile*; cf. cat. *pila*), *mov'e* (< *mauvais*), probable calc de l'angl. *badly*, *atilié* (< *atelier*), *anchay* (< *en charge*), *tuplen*; la *place* 'mercat' 237, anàleg al cat. *plaça* («anar a plaça»). La diftongació de *e* oberta arcaica (*viard* 'verd', *mial* 'mel', *priau* 'preu'). *Tuplen* 'molt' (< *tout plein*) presenta un paral·lelisme semàntic amb el català *totplè* de Cadaqués i *pler* del Maresme («M'agrada *pler*», «Hi havia *pler* de noies» [DIEC], que, a la vista de la forma criolla, potser s'hauria d'escriure *ple*). L'adverbi *suvamā* «*souvemment», no enregistrat en francès, té el seu equivalent en el català antic *soventment*.

En suma, hem d'agrar a Jean Le Dù i Guylaine Brun-Trigaud i als seus col·laboradors la publicació d'aquest magnífic atles, primerament per haver estat dels primers a abordar els parlars criolls antillencs des d'un angle territorial i segonament per l'explotació dels materials, presentats amb una metodologia innovadora, d'una manera atractiva, amb comentaris clars que no amaguen un rigor científic, que auguren utilitat tant per als estudiosos de la geolingüística com per als que, al marge d'aquesta especialitat, se sentin atrets per les meravelles del llenguatge. Que el segon volum no es faci esperar.

Joan VENY

Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

JAUME I (2010). *Llibre dels feits del rei En Jacme*, estudis i edició a cura d'Antoni FERRANDO FRANCÉS i Vicent Josep ESCARTÍ SORIANO, pròleg de Pere Maria ORTS I BOSCH. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua («Col·lecció Facsímils», núm. 5), 2 vols. (469 p. + facsímil).

La publicació que ara presentem, i que convé emmarcar dins el conjunt d'actuacions endegades per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua l'any 2008 en commemoració del vuit-cents aniversari del naixement de Jaume I, és el resultat —revisat, augmentat i traslladat al format d'una edició de luxe— d'un treball dels mateixos curadors ja fructificat en dues ocasions anteriors (vid. JAUME I 1995 i 2008a). Físicament, destaca per la seua vistositat: un bell estoig que enclou dos volums, el primer d'ells un facsímil del ms. 1734 de la Biblioteca de Catalunya (conegut com a manuscrit d'Aiamans i designat per la tradició crítica amb la sigla C), el segon conformat per dos estudis a l'entorn de l'obra i una transcripció del manuscrit reproduït, disposats amb la següent estructura:

- a. Pròleg de Pere Maria Orts i Bosch (President de la Comissió de l'Escriptor de l'Any 2008: Jaume I) (p. 13-22).
- b. «El *Llibre dels feits del rei en Jaume*. La versió canònica de la crònica jaumina», per Antoni Ferrando i Francés (p. 25-58).
- c. «La recepció del *Llibre dels feits* a la Corona d'Aragó», per Vicent Josep Escartí Soriano (p. 61-95).
- d. «Nota dels editors» (criteris de transcripció) (p. 99-102).
- e. Edició del ms. C (p. 105-469).

El pròleg a càrrec del senyor Orts constitueix una interessant reflexió centrada, sobretot, a avaluar les actuacions amb què el Jaume I polític es va acarar a les vicissituds del seu llarg regnat, des d'una infantesa que va coincidir amb l'esfondrament —provocat pel daltabaix de Muret (1213)— de les aspira-

cions catalanoaragoneses a Occitània fins a les tres grans conquestes —Mallorca, València, Múrcia— dutes a terme en el temps de la plenitud i la maduresa vitals del monarca. Si de cas, l'únic retret que se li pot fer és l'assumpció acrítica (p. 14) que l'eclesiàstic Jaume Sarroca fou l'autor del pròleg del *Llibre dels feits* (=LdF) (recordem que la crítica especialitzada més recent, des de perspectives diferents, ha aportat arguments ben sòlids per atribuir la paternitat directa de tot el text al rei: *vid.*, per exemple, PUJOL 2001 i HAUF 2004).

L'estudi del Dr. Escartí ofereix un documentat repàs de la recepció del LdF al llarg de la història. Així, en primer lloc, aborda el tractament de la figura de Jaume I en les pàgines dels cronistes catalans medievals. Aquesta és, sens dubte, la part de l'estudi que hauria pogut rebre una mica més d'atenció per part de l'autor: un major aprofitament de les cròniques de Desclot i Muntaner hauria fornit una perspectiva més completa de l'evolució del personatge des d'un text escrit a finals del s. XIII fins a un altre ja de la segona dècada del s. XIV. Igualment, en alludir al fet que les memòries de Jaume I s'havien convertit en «una espècie de text hagiogràfic» (p. 66) per als descendents del Conqueridor, Escartí cita el conegut passatge de la *Crònica* de Pere III en què aquest monarca declara la seua condició de lector del LdF («Aquest digmenge, a hora de prim so, nós encara érem gitats e llegíem en lo *Llibre* o *Crònica* del senyor rei En Jacme, tresavi nostre», l. III, c.193), però obvia que l'ombra que l'autobiografia jaumina projecta sobre la *Crònica* del rei Pere es manifesta també en el fet —menys explícit— que el Cerimoniós s'inspira en el LdF per bastir algunes escenes del seu llibre, com s'aprecia especialment en la secció dedicada a la campanya contra Jaume III de Mallorca (*vid.*, per exemple, Aguilar, 2011: 218). En canvi, les pàgines que tracten la fortuna del LdF des dels inicis de l'Edat Moderna fins a les primeres edicions modernes són ben riques de notícies, algunes de molt importants per a comprendre l'evolució de la historiografia literària especialitzada en el text: així, Escartí descobreix que la gènesi de les teories de l'erudit valencià José Villarroja (1732-1804) sobre la no autoria del LdF per part del rei es troba en l'obra del mercedari aragonés fra Josep Nicolás Caveró (1666-1757), un autor no tingut en compte fins a la data als estudis crítics.

Però el moll de l'os del volum, atés que constitueix la clau de volta de l'edició que s'hi inclou, és sens dubte l'estudi elaborat pel Dr. Ferrando. És, també, la part que més controvèrsies pot generar en el si de la crítica filològica. La tesi central d'aquest investigador, que compta amb el suport de Colón (2008: 333), és que el ms. C constitueix el *codex optimus* per a una edició crítica del LdF. És així que, amb aquest judici, marca distàncies amb l'opció adoptada en bona part de les edicions modernes precedents de l'obra —les de Casacuberta (Jaume I, 1926-1962), Soldevila (Soldevila (ed.) 1971) i Bruguera (Jaume I, 1991), que van adoptar com a text base el manuscrit de Poblet (designat amb la sigla H per la tradició crítica)—, i se situa en la línia ja seguida per l'erudit Manuel de Montoliu, que, com a principal responsable del projecte d'edició bifront del LdF i el *Liber gestarum* de Pere Marsili dins la col·lecció «Cròniques Catalanes» de l'IEC (projecte que no va arribar a completar-se, tot i que ens han pervinut 296 pàgines de l'edició, que evidencien l'esforç que s'hi va esmerçar) es va decantar també per concedir preferència al ms. C.

Oferim tot seguit un resum dels principals punts de l'estudi, a fi de poder fer-ne després una discussió més detinguda:

1. Ferrando ofereix, en primer lloc, una descripció codicològica de C (p. 30-31 i 33-36), notícies sobre el copista (l'aragonés Juan de Barbastro) (p. 31-32) i la història del manuscrit (p. 36-39) i una discussió sobre la posició d'aquest dins el conjunt de la tradició manuscrita del LdF (p. 39-42). L'anàlisi d'aquesta tradició posa de manifest, com ja va remarcar Bruguera (Jaume I, 1991: I, 21-26), l'existència de dues famílies textuais: a) la que representa el ms. H, copiat l'any 1343 al monestir de Poblet per Celestí Destorrents; i b) la que té el ms. C (enllestit per Barbastro el 1380) com a còpia de la resta dels manuscrits.

2. L'autor es fa ressò tot seguit (p. 42-44) de les teories sobre la formació de l'arquetip del LdF defensades per Pujol (2008), teories segons les quals

- a) L'exemplar o còpia d'autor del llibre era el manuscrit de paper que el rei Alfons el Benigne va demanar en una carta datada el 2 d'octubre de 1335 a la seua germana la infanta Maria, monja de Sixena.

b) A l'època en què fra Pere Marsili va concloure la traducció llatina de Pere Marsili (2 d'abril de 1313), hi havia només un exemplar del *LdF* a l'arxiu de la casa reial, com sembla suggerir la lectura d'una carta de Jaume II de Catalunya-Aragó a Sanç I de Mallorca datada el 5 de maig de 1313.

c) Marsili degué treballar, doncs, sobre el mateix manuscrit que esmenta la carta d'Alfons el Benigne a la infanta Maria, tenint en compte la minsa circulació del *LdF* fins a mitjan s. xiv.

d) Tant el manuscrit demanat pel rei Alfons com el model a partir del qual fou copiat el ms. H eren escrits en paper, i això ho prova una carta de Pere III a l'abat Ponç de Copons de l'11 de setembre de 1343, on es diu que la còpia de Destorrents s'havia fet «ex quodam alio papireo libro nostro».

e) Per tot això, Destorrents i Marsili van treballar sobre el mateix original.

3. Ferrando, que troba a faltar en les tesis de Pujol «una explicació sobre la gènesi de la família textual β i, sobretot, un suport documental més sòlid» (p. 43), hi oposa les següents reserves:

a) El manuscrit que el Benigne va demanar a la infanta Maria devia ser una còpia privada, no pas l'original («És impensable que Jaume II hagués lliurat a la infanta Maria l'original reial, un text que, segons ens informa Pere Marsili [...], es guardava religiosament «in archivis domus regiae»», p. 44); altrament, el rei Alfons no s'hauria compromès a tornar-li'l després d'haver-ne fet una còpia («E nos faremoslo trasladar, e si lo queredes, enviarvoslo hemos luego», diu la carta). En aquest sentit, «no hi ha cap document que avale que el rei retingué la còpia [...] I no hi ha cap raó per a pensar que la infanta Maria s'hagués volgut desprender d'un record tan entranyable del seu pare sense rebre'n garanties que li seria tornat» (*ibidem*).

b) No és possible inferir, com fa Pujol, que a l'època de Marsili només hi havia un exemplar del *LdF* a l'arxiu reial. La carta de Jaume II a Sanç I, adduïda per Pujol, no ho explicita enlloc (p. 45).

c) No sembla massa versemblant que Pere Marsili i el copista Celestí Destorrents haguessen treballat a partir del mateix model —dit altrament: no és probable que el manuscrit conservat «in archivis domus regiae», al·ludit com a font pel frare dominicà, i el manuscrit de la infanta Maria, identificat per Pujol com el model del ms. H, fossen el mateix text. «No és creïble que Pere el Cerimoniós, un rei tan escrupolós quant a la preservació i transmissió dels documents de l'arxiu del Palau Reial i, especialment, quant al llegat del seu venerat tresavi, hagués prescindit temporalment de la «còpia d'autor» del *Llibre dels feits* i l'hagués enviada a Poblet, i menys encara si no en tenia encara una «còpia oficial»» (*ibidem*).

4. En base a aquests raonaments, Ferrando apunta, quant a la bifurcació textual del *LdF*, que

Abans de 1343, a l'arxiu del Palau Reial hi havia almenys dos manuscrits del *Llibre dels feits*: el que contenia el model del qual deriva el ms. de Poblet (subarquetip) i el que contenia el model del qual deriven les dues còpies que ens han arribat del segle xiv (mss. C i O), la versió que utilitzà Juan Fernández de Heredia, *Gestas del rey don Jayme d'Aragón* i, a través de còpies intermèdies, els mss. D, E, F i N i les edicions valencianes de 1515 i de 1557 (subarquetip β) (*ibidem*).

5. Ferrando creu, així, que el subarquetip β era molt més acostat a la versió arquetípica del text, per tal com «la versió llatina de Marsili [el text vinculat amb el *LdF* més antic que se'n ha conservat] és molt més pròxima a C que a H» (*ibidem*) en les seues lectures, com semblen suggerir els treballs que han comparat algun aspecte del *Liber gestarum* amb el text català (Ferrando, 2001; Bastardas, 2007 i Pujol, 2003 i 2010). Aquesta proximitat és, doncs, un dels arguments que el fan postular la superioritat del ms. C.

6. El segon argument esgrimit per Ferrando és de caire lingüístic. El ms. C conté unes variants lèxiques de procedència dialectal occidental (com ara *albíxera*, *oroneta*, *bavioca*, *arch de Sant Johan*) que el copista del ms. H, Destorrents, ha substituït per les corresponents orientals (*albexenia*, *oreneta*, *baveca*, *arch de Sent Martí*). Aquestes variants de C reflecteixen més fidelment el model de llengua que devia haver après Jaume I durant la seua infantesa i adolescència a Montsó i terres lleidatanes (p. 47-49).

7. El tercer argument és el de l'oficialitat o canonicitat de la versió del *LdF* vehiculada per C. Es tracta del «criteri de la Cancelleria Reial, és a dir, l'opció autoritzada i definitiva del Cerimoniós pel model de C com a base dels dos únics manuscrits de l'època que han pervingut fins a nosaltres, el C i el O, i de la versió aragonesa de Juan Fernández de Heredia» (p. 49). Ferrando defensa que el rei Pere el Ceri-

moniós no es refiava gaire del manuscrit de Poblet copiat per Destorrents, i que per això va encarregar al copista Juan de Barbastro una còpia del *LdF* feta a partir d'un antígraf diferent: «coneixent el rigor amb què un rei tan culte com el Cerimoniós tractava els documents històrics, aquest criteri no pot ser fruit de l'atzar, sinó d'una comprovació textual i documental minuciosa» (*ibidem*). Resseguint les petjades d'aquest antígraf, l'autor addueix dos documents com a prova que els trets formals del ms. C s'ajusten als de la còpia canònica que es guardava a l'Arxiu Reial» del rei Pere, «i no al model del ms. H» (p. 51):

a) Al primer document, datat el 4 de febrer de 1367, el ciutadà barceloní Arnau de la Penya, il·luminador de llibres, reconeix haver rebut de mans de Bernat Descoll (recordem que aquest funcionari fou el principal col·laborador del Cerimoniós en la redacció de la seua *Crònica*) 70 sous i 6 diners de Barcelona per 484 lletres «quas ego scripsi in quodam libro dicti domini regis vocato *Libre dels fets del rey en Jacme de bona memòria*». Ferrando fa notar que, si descomptem les caplletres del pròleg i l'incipit, és exactament el nombre de caplletres que encapçalen els paràgrafs del ms. C.

b) Al segon document, datat el 31 d'octubre de 1371, es descriu la còpia del *LdF* que, en nom del rei, l'arxiver Pere Palau ha lliurat a madona Saurina, esposa de Bartomeu de Bonany, despenser de l'infant Martí, perquè aquest el faça arribar a l'infant. Aquesta descripció ens permet conèixer l'incipit («Aquest és lo comensament del pròlech sobre-l libre que féu el rey en Jacme...») i els primers mots del pròleg («*Recompte* mossényer sent Jacme...») del volum en qüestió, que coincideixen amb els de C (recordem que H comença directament amb el conegut «*Retrau* mossényer sant Jacme»).

La conclusió de Ferrando és que la còpia de 1367, avui perduda, degué ser l'antígraf de C, i que, per això mateix, el manuscrit d'Aiamans és el testimoni més antic conservat de la versió del *LdF* que el rei Pere el Cerimoniós va considerar canònica o oficial: «El valor canònic de C, derivat del model copiat el 1367, que presenta les mateixes característiques formals, fou avalat pel Cerimoniós en fer adoptar el model de C per a les còpies «oficials» documentades al seu regnat» (p. 54).

8. El quart argument a favor de la superioritat de C és de caire ecclòtic. Ferrando observa que una part ben considerable dels errors de C es concentren en una part molt concreta del manuscrit: els 15 folis copiats al s. XVI per un amanuense mallorquí. D'altra banda, apunta que «el gran nombre de variants i errors» (Jaume I, 1991: I, 22) de C apuntat per Jordi Bruguera no és tal, perquè l'editor del *LdF* va comptabilitzar com a errors lliçons del manuscrit d'Aiamans que, en realitat, són variants tan vàlides com les de H —o més, en alguns casos (p. 46-47).

Aquests són alguns dels punts clau de l'estudi de Ferrando. Convé assenyalar, en primer lloc, que en algunes de les idees suara exposades són apreciables els mateixos punts febles que el filòleg valencià veu en les teories de Josep Maria Pujol: l'excessiva dependència de conjectures no perfectament sòlides —cosa ben natural quan hom treballa amb textos tan antics, amb una transmissió textual tan complexa i plena d'esglaons perduts com és la del *LdF*— i el recurs a unes fonts documentals que potser no tenen tota la força probatòria que l'estudiós els vol donar —la de demostrar que C és el *codex optimus* per a una edició del text. És per això que tot seguit apuntem algunes observacions que hem jutjat interessants.

1. *Sobre la llengua del LdF i del rei Jaume I.* Les idees de Ferrando amb relació a aquest punt són certament arriscades. Si ja resulta agosarat pronunciar-se sobre l'adscripció dialectal d'un text produït en una època en què la distinció occidental/oriental no era ni de bon tros tan definida com és avui, ho és encara molt més identificar la llengua d'un dels manuscrits de la tradició textual amb la llengua que devia parlar el rei. Certament, entre 1214 i 1227 el rei va romandre molt de temps a terres occidentals. Però, i abans d'això? La primera llengua que el petit Jaume degué escoltar a la cort de Montpeller fou sens dubte l'occità. A Carcassona, durant el període que fou ostatge del comte Simó de Montfort, els encarregats de la seua custòdia devien parlar francès. I ja més tard, al castell de Montsó, que formava part de la província templera de Catalunya-Aragó (formada per Catalunya i Aragó, però també per alguns feus occitans), hi devia haver cavallers catalans, aragonesos i provençals (Soldevila, 1988: 123-124). En resum, l'estada del rei a terres properes o corresponents als dominis del català occidental no significa res per si sola, car no és la mera residència en un espai geogràfic la que fa adquirir una llengua o una altra (o una varietat o una altra), sinó el cercle del contacte amb què hom interactua. Fins i tot es podria aventu-

rar que la llengua parlada pel rei devia presentar un aiguabarreig força pujat de formes adquirides çà i là, als llocs on van transcórrer els seus primers anys.

D'altra banda, fa mal de dir en quina mesura hom pot fer servir un manuscrit com el d'Aiamans, copiat l'any 1380, per extraure conclusions sobre la llengua de l'autor del *LdF*, traspasat el 1276. Es pot concloure amb garanties que els trets lingüístics que hi detectem corresponen veritablement a la llengua de Jaume I, i no a la llengua del copista, o a la llengua del model seguit pel copista? C es caracteritza, des del punt de vista lingüístic, per la tendència a la regularització gràfica i per abundoses modernitzacions morfològiques, lèxiques i àdhuc sintàctiques. Sabem que aquests trets concorden amb les pautes lingüístiques que hom solia seguir a la Cancelleria del rei Pere el Cerimoniós, i, per tant, tenim constància que foren afegits al *LdF* amb molta posterioritat a l'època en què el llibre fou escrit.¹ Per contra, el ms. H, produït quatre dècades abans que C, presenta un llenguatge més arcaïtzant. Posats a fer servir l'aspecte de la llengua com a factor decisiu a l'hora de decantar-se per un o un altre manuscrit com a text base d'una edició crítica, allò més raonable sembla escollir el manuscrit pobletà.

2. *Sobre el Liber gestarum de Pere Marsili i les seues relacions amb la tradició manuscrita del LdF.* Ferrando, contra Pujol, considera que el copista del ms. H i Pere Marsili van treballar a partir de fonts diferents, i que el *Liber gestarum* coincideix sovint en les seues lliçons amb el ms. C, fet que suggereix la major fidelitat d'aquest a l'arquetip del *LdF*. De fet, el mateix Bruguera va manifestar en un dels seus darrers treballs (la traducció al català modern del *LdF*) la seua impressió que Poblet i Marsili procedeixen de fonts independents (Jaume I, 2008b: 25). Però la possibilitat —i fins i tot la probabilitat, com és el cas— no és una prova, si més no fins que hom no ha comprovat de manera sistemàtica l'extrem de què es fa qüestió. Així, i pel que fa al grau de proximitat de Marsili i C, cal dir que, a pesar de l'existència d'aportacions dedicades a aspectes molt concrets (ja esmentades més amunt), no disposem encara d'un estudi de conjunt sobre les relacions de les lliçons del *Liber gestarum* amb la tradició textual de la *Crònica*. Fóra bo, doncs, confirmar aquest punt, abans d'extraure'n conclusions ulteriors. D'altra banda, convé no oblidar que, a l'hora de redactar el seu llibre, Marsili va recórrer a més d'una font: així, una lectura analítica del text llatí deixa entreveure la possibilitat que, a més de l'arquetip en paper, el frare tingués en compte també en alguns passatges la *Crònica* de Bernat Desclot i les *reportationes* o apunts en brut que els escriptors anaven prenent mentre el rei feia el relat oral de la seua vida (Renedo, 2009).

Suposem, en qualsevol cas, que el ms. C i el *Liber gestarum* concorden sistemàticament. Vol dir això que hem de considerar el manuscrit, *in toto*, més pròxim al text que Marsili va fer servir? Presenta aquest, per exemple, les característiques formals que veiem en C (incipits, divisió en paràgrafs) i els seus descendents? Seria massa agosarat afirmar-ho. No sabem en quina època hom va donar al text del *LdF* les característiques formals que podem observar al ms. C i al seu antígraf de 1367.

3. *Sobre l'oficialitat o canonicitat de la versió del ms. C.* En aquest sentit, els documents adduïts per Ferrando proven la major fortuna que, avalada pel rei Pere, aquesta branca de l'arbre textual del *LdF* va tenir, però malament poden provar que el subarquetip s'adiga més amb l'original del text que el subarquetip β, representat pel manuscrit de Poblet. Més aviat, i com ja ha estat dit, alguns indicis com ara la modernització lingüística i els canvis sintàctics, operats segons criteris cancellerescos, semblen indicar el contrari. Endemés, és oportú remarcar, com fa Bruguera, que el rei Pere «feia feina de governant, no

1. Com remarca Bruguera, amb exemples, C presenta «una marcada tendència a la regularització gràfica, a la modernització morfològica, lèxica i sintàctica, aquesta darrera amb alguns trets de caràcter llatinitzant que revelen l'influx cancelleresc de l'època en què es van escriure; aquesta tendència allunya aquests manuscrits del còdex original o arquetip. Heus ací uns quants exemples de més modernitat entre les més de 1.200 variants comunes de CDENV respecte a H (en primer lloc la forma del ms. H): *maysons / cases, saó / temps, levar / portar, coutels / coltells, sempre / tantost, aduxeren / portaren, retés / rendés, cuydàvem / pensàvem, trujanman / torcimany, vespre / tarde, albexenia / albixera, sarces / treces, malaute / malalt, avoncle / oncle, aydàs / ajudàs, jaer / jaure, laora (laores) / lavores (lavors), servici / serviγ (servey), vou (vots) / veu, crou / creu, esta / aquesta, pro / prou; preferència pels perfets febles: vengren / vengueren, dègrem / deguérem, volgren / volgueren, jagren / jagueren, vench / vingué, poch / pogué, plach / plagué, viren / veeren, vim / veem, cresch / cresqué; formes del verb dar / formes del verb donar, formes de haver / formes de tenir, formes de osar / formes de gosar, formes de retre / formes de rendre» (Bruguera, en premsa).*

pas de filòleg, i degué servir-se del còdex de què disposava, quan desitjà treure'n una còpia. No crec que ningú pugui pensar que el rei Pere III tingués preocupacions o escrúpols filològics al moment de preferir algun còdex per a fer-lo copiar» (Bruguera, en premsa). El privilegi d'oficialitat que un monarca medieval haja pogut concedir a un determinat manuscrit no sembla un fet fàcilment traduïble en el pla de l'ecdòtica moderna, disciplina que, a l'hora de determinar i establir el text millor, ha de basar les seues decisions en l'acarament de les variants de tots els testimonis de la tradició. Així, la tria per part de Bruguera del ms. H com a base respon a criteris filològics ben sòlids: acceptant les reserves expressades per Ferrando (p. 47 del volum), la còpia feta per Destorrents segueix tenint, ni que siga per un marge no gaire ampli, una qualitat textual superior a la de C, un factor que, unit al fet que es tracte del *codex antiquior* i posseísca uns trets lingüístics més adients amb els de l'època en què el *LdF* fou escrit, el converteixen en el candidat més apte per articular una edició crítica del text.

Això no vol dir, és clar, que l'edició Bruguera estiga exempta de problemes (cap edició crítica no ho està). Si peca d'alguna cosa és d'adoptar un criteri força restrictiu a l'hora d'introduir esmenes al text base a partir dels altres testimonis: així, tot consultant el rigorós aparat crític disposat a peu de pàgina, el lector s'adona sovint que hi ha llacunes evidents del ms. H (sobretot, omissions causades per homeotèlèton) que hauria estat ben fàcil de suplir. Tanmateix, aquesta fou una opció deliberada de l'editor, que fa pocs anys va explicar que «al moment de fer l'edició crítica vaig ser potser massa conseqüent amb el criteri de respectar al màxim el text bàsic, llevat d'errors flagrants, i deixar per a l'aparat tota ommissió o variant», tot just abans d'afegir que «no ho faria pas ara. Restituiria en H totes les omissions que conserven els altres mss.» (Bruguera, en premsa).

El volum d'estudis sobre el *LdF* es clou amb una transcripció filològica del text del ms. C, articulada, d'acord amb la divisió paragràfica del testimoni, en 485 capítols, encapçalats per títols facticis afegits entre claudàtors. Cal apuntar que es tracta d'una transcripció executada amb algunes pautes pròpies d'una edició, per tal com els curadors han procurat de subsanar les llacunes i els errors del manuscrit a partir de la consulta de la resta de la tradició, amb l'objectiu de brindar al lector «una versió textual completa» (p. 101) del *LdF*. Es tracta, doncs, d'un treball de natura híbrida, i caldrà tenir-ho en compte a l'hora d'avaluar-lo.

Les restauracions operades en la transcripció responen bàsicament a dos tipus de fenòmens: a) omissions (sobretot per homeotèlèton) del copista de C; b) lliçons clarament errònies del manuscrit. Respecte al primer tipus, convé fer notar que els editors han anat potser una mica més enllà dels límits declarats, perquè tot sovint el lector es troba, inserits entre claudàtors, no sols paraules o fragments que Juan de Barbastro va deixar de copiar per culpa de salts d'ulls, sinó també paraules o fragments d'altres testimonis que no aporten gaire informació rellevant al text transcrit, perfectament intel·ligible sense la necessitat d'aquest tipus d'addicions. Heus-ne ací uns quants exemples:

- a) car nós prometem a Déu, e per la fe que ell nos ha [comanada e] donada (c. 75, p. 181-182).
- b) E metem-hi II frares preýcadors qui guardassen les cases del rey e el thesaur, e X cavallers ab ells, bons e savis, [tals, que ajudassen] ab lurs escuders per guardar [e vetlar] l'Almu(y)dayna (c. 85, p. 192).
- c) Cant vench a XVé dia, sabem que·l rey de Túniz no ven[dr]ia [ni aquell estol] sobre la terra de Mallorques (c. 106, p. 209).
- d) E, quant [vench que] fom segurs d'aquell estol que no devia venir de tot en tot, tornam-nos-en (*ibídem*).
- e) E [sempre] de mantinent convidaren-los si volien entrar en la vila de Ciutadella (c. 110, p. 212).
- f) E puyx dixem-li si poria romanir e que enviàs per sos cavallers, que nós li fariem donar los diners a aquell que ell volia. E ell dix que no [u] poria [fer], que tant era gran cosa... (c. 150, p. 249).

Amb freqüència, les omissions del text són suplides a partir de H, tot i que aquesta circumstància no s'indica enlloc. Tampoc no s'explicita la procedència de les lliçons amb què hom esmena els errors de C; en aquests casos, hom inclou al cos del text la solució que es considera correcta i, en nota a peu de pàgina, la lliçó original substituïda del manuscrit. Aquesta manera de fer presenta alguns problemes, sobretot en uns pocs casos en què l'esmena introduïda pels curadors no sols no millora el text base, sinó que en dificulta encara més la comprensió. En donem tres d'exemples, acarats amb el text editat per Bruguera:

a) **Bruguera:** E-l bisbe de Saragoça, germà de don Pero Aonés, manà-los en cavalcada, e vengren a *tresnuytada* a Alcovera e prengueren-lo e barrejaren-lo tot (c. 28, p. 36).

Ferrando i Escartí: e venguéran a *trenuyda* (c. 30, p. 133).

[Lectures: CDEV tremuda N trenuyda. Aiamans, doncs, diu *tremuda*. L'esmena no acaba de fer sentit. És evident que la lectura bona és la de Poblet, atés que *tresnuytada* o *tranuitada* és una incursió o 'atac nocturn a l'enemic', DCVB, s.v. «tranuitada»]

b) **Bruguera:** e l *batut* de males de ferre e-l cap (c. 25, p. 31).

Ferrando i Escartí: e un *batre* de malles de ferre al cap (c. 27, p. 129).

[Lectures: C bareyt E baiut V bauyt. No es veu bé en quin testimoni es basa la solució adoptada pels curadors, però el mot *batut*, que ací té el sentit de 'peça de roba o de malles de ferro que cobria directament el cap del guerrier, i damunt el qual se solia portar el capell de ferro o elm', DCVB, s.v. «2. batut», apareix al c. 269 de la *Crònica* de Muntaner]

c) **Bruguera:** que él que retria la vila e que daria de cada persona que fos en la [sic!] V besant *per testa* e que u auria deliurat dins V dies (c. 78, p. 90).

Ferrando i Escartí: V besants [*per vesta*] (c. 75, p. 183).

[Lectures: C *om*. No es veu bé a partir de quina font els curadors han dut a terme aquesta restitució]

Un altre aspecte problemàtic de la transcripció-edició és que, si bé hom ha procurat d'esmenar el text de C tot acarant-lo amb les altres fonts a l'abast, també sembla haver acceptat com a bones un bon nombre de lliçons manifestament errònies del manuscrit, com es pot apreciar en els exemples següents:

a) **Bruguera:** E, quan él se'n dech anar, [el comte de Prohença] dix que volia parlar ab nós e *descobríns* son secret e pres comiat de nós ploran (c. 13, p. 16).

Ferrando i Escartí: dix que volia parlar ab nós *avans* descobrir son segret (c. 13, p. 116).

[Lectures: C *avans* descobrir D *evans* descobrir EN *evans* descobrir. Sembla clar que la lliçó de C és un error a partir d'una mala interpretació de la forma de perfet]

b) **Bruguera:** per las lágrimas que hombre geta perde *la sayne* que homne ha. E estas lágrimas tornaran todas en goyo, e pasársevos á la ira (c. 22, p. 28).

Ferrando i Escartí: Per les làgremes que hom ne gita, perd(e) *lo seny* que hom té: stes làgremes tórnan todas en goigs e passar-se-vos-ha la ira (c. 23, p. 125).

[Lectures: CDEV *lo seny*. A banda de la desaparició del *code switching* característic del *LdF*, la lectura d'aquest grup de manuscrits és una mala interpretació dels mots *la sayne* (ço és, 'la saña', com confirma «l'ira» que llegim una mica més avall) que trobem a Poblet]

c) **Bruguera:** Tornem a él e *no-n vaja*, lo vilà (c. 26, p. 33).

Ferrando i Escartí: e *no-ns pague detràs*, lo vilà (c. 28, p. 130).

[Lectures: CDEV *no-ns pague detràs* N *no-ns vage detràs*]

d) **Bruguera:** E d'aquí mudam-nos a Les Celles e param l'almajanech. E, quant vench a III dies que ach tirat, féu-nos parlar pleyt I escuder que tenia-l castel, que li donàssem dia, e, si aquel dia no li haguessen acorregut, que él rendia el castel. E fo acort d'En Ramon Folch e de Don Rodrigo Liçana e de don Ladró e de don Pero Pomar que *prenguéssem* lo dia, sol que fos breu (c. 29, p. 36).

Ferrando i Escartí: *prenguésan* lo die (c. 33, p. 133).

[Lectures: Tot i que Bruguera no ho consigna, C diu, en efecte, *prenguésan*. Ara bé, en darrera instància qui ha d'acceptar o no la proposta del castellà de Les Celles i el consell dels barons és el rei, que ja abans s'ha inclòs en les negociacions tot fent servir la 1a. persona del plural («que li donàssem dia»)]

e) **Bruguera:** E anch no us fem mal ni-l vos dixem, ans vos havem en cor d'amar e d'onrar, e totes bones costumes que hajats haüdes de nostre linyatge, que les vos farem *tenir* (c. 31, p. 39).

Ferrando i Escartí: las vos farem *seguir* (c. 33, p. 136).

[Lectures: CDEV *seguir*. La lliçó bona és clarament *tenir*, en el sentit de 'complir, observar (promesa, contracte, acord, precepte, llei, etc.)', DCVB s.v. «tenir»]

f) **Bruguera:** E plach molt a nós e a nostre conseyl les paraules que-ns enviaren a dir, e demanam-los en qual manera volien fer est pleyt ab nós (c. 33, p. 41).

Ferrando i Escartí: volíam *fes* aquest pleyt ab nós (c. 35, p. 138).

[Lectures: Tot i que Bruguera no consigna la variant, C diu clarament *fes*. En qualsevol cas, l'infinitiu fa molt més sentit, atés que són els nobles rebels els qui acaben de demanar un acord de pau amb el rei]

g) **Bruguera:** E vengren los cavallers qui estaven luny de cada una de les parts e saberen *la posa e la composició* que feyta havíem (c. 33, p. 43).

Ferrando i Escartí: e saberen la *passada composició* que feyta havíem (c. 35, p. 139).

[Lectures: CV passada *om.* e la DE posada *om.* e la *Posa*: 'Treva, cessació de lluita', *DCVB*, s.v. «posa». *Vid.*, per exemple, la *Crònica* de Bernat Desclot: «Mas los bisbes, e els prelats e els hòmens d'orda anaven de la I rei a altre, e parlaven *posa* e vedaven aytant com pudien que la batala no-s faés», c. 50; Desclot, 1949-1951: 156]

h) **Bruguera:** E nós conoguem les paraules que eren grans e cobertes, e que no-ns podien enviar missatge *can* els ho volien, per paor que havien que no-n perdessen les persones (c. 40, p. 50).

Ferrando i Escartí: e que no-ns podien enviar missatge, *car* ells o volien per paor que havien... (c. 42, p. 146).

[Lectures: C car. La confusió del ms. d'Aiamans i l'error de puntuació dels transcriptors desdibuixa el sentit del passatge]

i) **Bruguera:** E dix lo bisbe de Barcelona, En *Berenguer* de Palou per nom (c. 68, p. 80).

Ferrando i Escartí: en *Bernat* de Palou (c. 69, p. 175).

[Lectures: C Bernat. El bisbe de Barcelona era, com és sabut, Berenguer de Palou, que ostentà aquesta dignitat entre els anys 1212 i 1241]

j) **Bruguera:** e sapiats que és son cor e sa voluntat que per re del món no-s partessa d'aquí tro que haja lo regne e la terra de Maylorques. E, quan *nós li o* conseyllàssem, per cert que él no-n faria re (c. 77, p. 90).

Ferrando i Escartí: nós *no li ho* consellàssem (c. 75, p. 183).

[Lectures: CDEV *add.* no. La lectura del ms. d'Aiamans i de la resta de la tradició fa trontollar el sentit del passatge]

k) **Bruguera:** E dix lo maestre del Temple: «*Je* hi dic aytant, *por moy*, que la *parola* siet bona, ab què aja què menjar la ost; mas a *moy* sembla que aquel loch de la torre de Muntcada, que és sobre pres de les *turchs* de València». E nós dixem: «Maestre, en esta terra no ha *turchs*!» (c. 199, p. 177).

Ferrando i Escartí: ... molt pres de les *torres* de València—. E nós dixem: —Maestre, en esta terra no ha *turres* (c. 161, p. 260-261).

[Lectures: *turchs1*: CDEV torres; *turchs2*: C turres DENV torres. La lliçó d'Aiamans desdibuixa la broma del rei, feta a partir d'un joc lingüístic entre els mots francesos *tours* («torres») i *turcs* («turcs»). *Vid.* Pujol, 2003: 232].

l) **Bruguera:** car en aquél dia nos era venguda carta del pus alt rey del món, de gran amor, e Don Fferriç de Liçana nos *acuny dava* (c. 458, p. 331).

Ferrando i Escartí: e don Fferriz de Liçana *se cuydava bé* (c. 385, p. 398).

[Lectures: CDEV *se cuydava add. bé. Acuyndar* és 'Desafiar; declarar-se enemic un home d'un altre, i especialment de son senyor', *DCVB*, s.v. «acuyndar». La resta de la tradició manuscrita incorre en una *lectio facilior*]

La transcripció del text del ms. C és en general ben pulcra, amb pocs errors de consideració:

a) **Bruguera:** E veníem que-ns cuydàvem que no y trobàssem negú, e que y entràssem, que-ls hòmens eren nostres (c. 27, p. 35).

Ferrando i Escartí: *ne* qui hi entràssem (c. 29, p. 132).

[Lectures: Cap manuscrit no duu *ne*. El que s'aprecia a C és clarament *he*]

b) **Bruguera:** que anch leny ni barcha no *s'i* perdé ni-n falí negú (c. 58, p. 70).

Ferrando i Escartí: no *si* perdé (c. 61, p. 164).

Si de cas, el punt més feble de la transcripció és la puntuació, que en alguns casos dificulta la comprensió dels passatges:

a) **Bruguera:** E nós dixem a bé XX o a XXX hòmens d'Osca qui estaven ab nós defora, que *enviassen a la vila* I hom e que-ns trametessen tot quant havíem en la vila dins (c. 32, p. 41).

Ferrando i Escartí: E nós dixem a [bé] XX o XXX hòmens de Osca, qui estaven ab nós defora, que *en la vila; enviassen* un hom e(n) que-ns transmatessen... (c. 34, p. 138).

b) **Bruguera:** E, si a vós plahia, poríem aguisar en tal manera, que-n poríets haver gran haver *e outra saó*, quan ho hauríets mils aguisat, poríets la pendre, si Déus ho vol (c. 166, p. 156).

Ferrando i Escartí: que-n porïets haver gran haver; e altra saó: quant ho haurïets mellor aguizat... (c. 139, p. 241).

[En aquest cas, la puntuació de Ferrando desdibuixa el sentit del passatge i de l'expressió *e altra saó* ('en una altra ocasió')]

c) **Bruguera:** e, quan ach ligada la nafra, pregam-lo que-s n'entràs a la ost [...] E él dix: «Seyor, no faré, qui també gorré aquí e meylor que no faria en la ost». E anch negun rich hom li vench acórrer si nós no. E vim que él deya *valor gran, e sofrim-ho* (c.173, p.160).

Ferrando i Escartí: E nós veem que ell dehia: «*Valor gran, e sofrim-ho!*» (c. 144, p. 245).

[En realitat, és un error convertir en un parlament d'en Bernat Guillem d'Entença el que només és una constatació del rei, que, impressionat per les paraules i el capteniment del seu noble, tolera («sofrim-ho») que, tot i ferit, romanga a l'avantguarda del setge de Borriana].

d) **Bruguera:** E enans que donàssem sentència contra ell ni enantàssem, car açò era forma de dret, tornam a ella e dixem-li que *açò no podíem fer sinó con orde de dret ho volia*, e axí ho devia ela voler e son conseyl (c. 35, p. 45).

Ferrando i Escartí: tornam a ella y dixem-li que *assò no podíam fer, sinó axí com orde de dret volia* (c. 37, p. 141).

e) **Bruguera:** quant vench a XV jorns, *totes les partidas de Maylorques que eren de la ciutat tro a les parts que són contra la partida de Manorques*, tots les haguem a nostre serviy (c. 71, p. 84).

Ferrando i Escartí: quant vench a cap de XV jorns totes les partidas de Mallorches, que eren de la ciutat tro a les parts que són contra la partida de Manorchá, totes les haguem a nostre serviy (c. 72, p. 178).

[Atesa la natura especificativa del fragment, l'ús de la coma no és adequat]

Tanmateix, i a desgrat dels problemes descrits, la transcripció de C constitueix una eina ben útil, que, d'una banda, brindarà als lectors l'oportunitat de conèixer molt millor un dels testimonis més importants de la tradició textual de *LdF*, i, de l'altra, farà més fàcil la tasca dels especialistes en l'evolució històrica de la llengua que s'acosten al manuscrit. És en aquests dos aspectes on rau, precisament, el major mèrit d'aquesta publicació, que es converteix, així, en un complement del facsímil del ms. H publicat fa ja quatre dècades per la Universitat de Barcelona, sota els auspicis de Martí de Riquer (Jaume I, 1972).

Josep Antoni AGUILAR
Universitat Catòlica de València

Referències bibliogràfiques

- AGUILAR, Josep Antoni (2011): *Introducció a les Quatre Grans Cròniques*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- BASTARDAS, Joan (2007): «Comentari al § 74 del *Llibre dels fets del rei En Jaume* i altres coses sobre «el millor llibre del món»». *Llengua i Literatura* [Barcelona], núm. 18, p. 353-370.
- BRUGUERA, Jordi (en premsa): «Prioritats textuais i filiació dialectal del *Llibre dels fets* de Jaume I». Dins: *Actes del Simposi internacional Llibre dels feits. Aproximació crítica* (València 2009).
- COLÓN, Germà (2008): «Les edicions cincentistes valencianes de la *Crònica* del rei Jaume». Dins: COLON, Germà / MARTÍNEZ, Tomàs (ed.). *El rei Jaume I: fets, actes i paraules*. Castelló; Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 313-334.
- DESCLOT, Bernat (1949-1951): *Crònica*, edició de Miquel Coll i Alentorn. Barcelona: Barcino, 5 vols. («Els Nostres Clàssics», col·lecció A, 62, 63, 64, 66, 69-70).
- FERRANDO, Antoni (2001): «Aproximació dialectològica al *Llibre dels fets* de Jaume I». *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], núm. XX, p. 511-531.
- HAUF, Albert (2004): «Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals». A: BALCELLS, Albert (ed.). *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Sèrie jornades científiques, 18), p. 39-75.
- JAUME I (1926-1962): *Crònica*, edició a cura de Josep Maria de Casacuberta. Barcelona: Col·lecció Popular Barcino, 9 vols.

- JAUME I (1991): *Llibre dels fets del rei en Jaume*, edició, estudi filològic i vocabulari integral a cura de Jordi Bruguera. Barcelona: Editorial Barcino, 2 vols. («Els Nostres Clàssics», sèrie B, 10-11).
- JAUME I (1995): *Llibre dels fets de Jaume I*, introducció i actualització a cura d'Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí. Catarroja; Barcelona, Ed. Afers.
- JAUME I (2008a): *El Llibre dels fets*, edició d'Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí. València, Institució Alfons el Magnànim.
- JAUME I (2008b): *Llibre dels fets*, traducció a cura de Jordi Bruguera. Barcelona, Proa.
- PUJOL, Josep Maria (2001): «¿Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el rei en Jaume». *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. XXIII, p. 147-172.
- PUJOL, Josep Maria (2003): «Jaume I, rex facetus: notes de filologia humorística». *Estudis Romànics* [Barcelona], núm. XXV, p. 215-236.
- PUJOL, Josep Maria (2008): «El programa narratiu del *Llibre del rei en Jaume*». Dins: COLON, Germà / MARTÍNEZ, Tomàs (ed.). *El rei Jaume I: fets, actes i paraules*. Castelló; Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 257-286.
- PUJOL, Josep Maria (2010): «El rei Jaume i Maria F.: la construcció artística del relat oral interactiu». Dins: Oriol, Carme / Samper, Emili (ed.) *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*. Tarragona: Publicacions de la URV; Edicions de la UIB, p. 13-31.
- RENEDO, Xavier (2009): «Dels fets a les paraules, i de les paraules al Llibre dels fets: observacions sobre la gènesi del Llibre del rei Jaume I». Dins: ALBERNI, Anna et al. (ed.). *Transllatar i transferir: la transmissió dels textos i del saber (1200-1500)*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum; Publicacions de la URV.
- SOLDEVILA, Ferran (ed.) (1971): *Les Quatre Grans Cròniques*. Barcelona: Selecta.
- SOLDEVILA, Ferran (1988): *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XXVII).

LOPES, Norma da Silva (2011): *A fala baiana em destaque. A concordância nominal no português de Salvador*. München: Peniopo [col. Études linguistiques / Linguistische Studien], 141 págs.

Entre los aspectos de variación del portugués brasileño que han suscitado la atención de los lingüistas, ocupa un lugar privilegiado la falta de concordancia de número, bien en el sintagma nominal, bien en el verbal. Norma da Silva Lopes retoma como objeto de estudio esta particularidad, centrándose en la no concordancia de número en el sintagma nominal de la variedad portuguesa hablada en Salvador de Bahía.

El estudio, realizado desde la perspectiva de la sociolingüística variacionista, en combinación con planteamientos teóricos sobre la adquisición del lenguaje, tiene como objetivo explicar dicho fenómeno a partir de diferentes factores lingüísticos y sociales, poniendo en entredicho la opinión generalizada de que su ocurrencia esté condicionada únicamente por niveles bajos de escolarización, restringiendo por ende su ocurrencia al portugués popular.

La obra consta, además de una breve introducción, de cinco capítulos bien organizados y muy sistemáticos.

En el primer capítulo (págs. 1-18) se expone en primer lugar el contexto histórico-cultural en el que se forma el portugués brasileño. Subraya la autora que las dos lenguas que estuvieron en estrecho contacto con el portugués durante el período colonial, el *tupi* —durante por lo menos dos siglos lengua general de comunicación— y las diversas lenguas africanas de los esclavos, no presentan concordancia nominal. Ello apunta a que el portugués brasileño se formó en un contexto de enorme variación lingüística. En la segunda parte de este capítulo se expone la controversia existente en relación con la génesis de las particularidades del portugués brasileño: tras señalar los rasgos que los criollistas caracterizan como típicamente criollos —entre los que se encuentran precisamente la concordancia de número variable en el sintagma nominal y la drástica reducción de los morfemas de persona y de número en el sintagma verbal (cf. por ejemplo Baxter / Lucchesi 1997 y Baxter 1998)— pasa a exponer las hipótesis que